

ІБАДУЛЛА ТА ЙОГО «КНИГА ПАПУГИ»

Народна перська література ще не вивчена глибоко, і дослідити її витoki непросто. Втім, ми чимало знаємо; відомо, зокрема, що наприкінці XI ст. мусульманський богослов і філософ аль-Газалі (1059—1111) різко виступав проти професійних розповідців казок, які, мовляв, баламутять народ своїми вигадками, непоштиво розповідаючи про діяльність пророка та його сподвижників.

Офіційна релігія, однак, не спромоглася заглушити народну літературу, яка на час виникнення ісламу вже мала велику традицію. Адже за свідченням Хареса Мітіленського, ще воїни Александра Македонського слухали в Сузах поетичні розповіді про кохання Заріадра та Одатіди — згодом опетизоване Абу-ль-Касемом Фірдоусі в «Шах-наме» (сюжет про Гоштаспа). А біографію мусульманського пророка складають, що на початку VII ст. н. е. в Месці люди слухали розповіді про іранських богатирів з більшим інтересом, ніж проповіді Мохаммеда.

Звичайно, наприкінці XI ст. н. е., коли жив аль-Газалі, народна література поширювалася ще усно, а носіями її традиції були професійні народні оповідачі. Згодом з'явилися й рукописи цих творів, а з появою в Ірані книгодрукування (початок XIX ст.) народна література видається багатотисячними тиражами. Як свідчать іранські бібліографи, на середину нашого століття твори народної літератури склали понад третину всіх книжок, виданих у країні.

Літографічні видання першої половини XIX ст. мають ще багато спільних рис з рукописами. Це й зрозуміло, адже тексти для них бралися з рукописів. Як і середньовічні переписувачі, іранські видавці XIX ст. поводилися з текстом дуже вільно, скорочуючи чи доповнюючи його на свій розсуд і смак. Різні літографічні видання одного й того самого твору рідко бувають ідентичними. Найчастіше такі тексти різняться обсягом, кількістю й послідовністю епізодів, інколи навіть кількістю дійових осіб, мовою і стилем.

Як правило, літографувалися тільки широко відомі й популярні твори — це пояснювалося чисто комерційними міркуваннями. Не менш характерною особливістю цих видань є те, що вони ілюструвалися. В рукописах переважають кольорові мініатюри, в літографічних виданнях — невеликі чорно-білі малюнки.

Одним з найпопулярніших жанрів персомовної народної літератури, поширеної в Ірані, Середній Азії, Афганістані та Північній Індії, був збірник казок любовно-фантастичного характеру, зв'язаних оповіданням-рамкою. Така форма дозволяла доповнювати збірник необмеженою кількістю оповідань. Крім того, якийсь із героїв міг і сам розповідати кілька інших оповідань. Обсяг творів такого «рамкового» жанру був найрізноманітніший — від багатотомних збірників типу «1001 ночі» до невеликого збірника, як-от «Бахтіяр-наме» («Книга про Бахтіяра») чи «Туті-наме» («Книга папуги»).

Як і більшість творів такого характеру, «Туті-наме» я гекаят-е чегель туті», тобто «Книга папуги, або Оповідки сорока папуг», що пропонується читачеві, має індійське походження.

В ранньому середньовіччі в Індії популярні були збірники розважально-дидактичних оповідань, як правило, зв'язані однією спільною «рамкою». Особливий успіх мав збірник «Шукасапаті» («Сімдесят оповідань папуги»).

Після вторгнення до Індії мусульманськими завойовниками зробили кілька спроб перекласти «Шукасапаті» на перську мову, яку вони користувалися. Щоправда, то не були переклади в сучасному розумінні цього слова, бо тогочасні «перекладачі» трактували оригінал дуже вільно: вони не тільки активно втручалися в текст, але й опускали деякі нецікаві, на їх погляд, оповідання, додавали дещо з інших збірників, заміняли індійські реалії мусульманськими тощо.

Один з таких перекладів-переробок, що «його коріння було в книгах Індії», здійснено 1330 року виходець із Середньої Азії (с. Нахшаб, нині м. Карші Узбецької РСР), філолог та літератор Зія-ед-дін Нахшабі.

керуючись естетичними критеріями і смаками своєї епохи. «Книга папуги» в обробці Нахшабі вважалася одним із найкращих зразків новоперської вишуканої прози. Її популярність на Близькому й Середньому Сході була настільки велика, що в XVII ст. турецький філолог і письменник Сари Абулла-ефенді переклав її на турецьку мову.

А тимчасом у XV—XVII ст. ст. в мусульманській Індії з'являються чотири персомовні переробки версії Нахшабі. Одна з них належить Абу-ль-Фазлю ібн Мобареку Аллямі, друга — Сеїду Наджмед-діну, третя — в поетичній формі — Хаміду Лагорі і четверта — Мухаммеду Ходавенду Кадері. Всі чотири переробки створилися з однією метою — спростити і, отже, наблизити до широкого кола читачів перший перський переклад-переробку «Шукасаптаті». Найбільш вдалою виявилася проста й зрозуміла версія Кадері. Згодом її було перекладено на ряд східних та європейських мов (гуджараті, гінді, бенгалі, урду, пушту (афганську), казансько-татарську, турецьку, англійську, німецьку, французьку, італійську, російську— тричі! — й польську).

В Ірані популярна також «Туті-наме», автором якої є Ібадулла, найімовірніше — народний оповідач. Крім імені та ще того, що він був «бідним і убогим», ми нічого не знаємо про автора цієї переробки. Щоправда, ця редакція «Туті-наме» має й другу назву «Гекаят-е чегель туті» («Оповідки сорока папуг»).

Західноєвропейські та іранські літературознавці довго ставилися до цієї обробки зневажливо, вважаючи її примітивним народним любочним твором. Зовсім інша була позиція вітчизняних вчених. Професор пetersбурзького університету В. О. Жуковський, оцінивши просту й незасмічену архаїзмами та арабізмами мову версії Ібадулли, видав близько половини оповідань «Туті-наме» як посібник для студентів факультету східних мов. Жива, колоритна, а водночас проста й лаконічна мова цієї версії й досі привертає увагу філологів. 1970 р. викладач Тбіліського університету іраніст Лейла Тушішвілі також включила кілька оповідок з «Туті-наме» до своєї перської хрестоматії.

Українській сходознавець академік А. Ю. Кримський перший висловив припущення, що версія Ібадулли походить від того перського перекладу-переробки, «коріння якого було в книгах Індії і який, власне, правив за першооснову для Нахшабі.

На користь припущення А. Ю. Кримського свідчить те, що «Туті-наме» Ібадулли, яка нараховує тільки п'ятнадцять оповідань, називається «Оповідками сорока папуг». Очевидно, мова йде про сорок оповідок, що їх містила перська обробка, яка лягла в основу версії Ібадулли.

Навіть поверхове знайомство з «Кни-

гою папуги» Ібадулли не залишає сумніву, що зміщені в ній оповідки поділяються на два майже рівновеликі пласти. Перший — старший, він включає оповідки індійського походження, сюжети яких запозичені з «Шукасаптаті», «Панчатантри», «Книги Сіндбада» та інших. Запозичувалися не завжди цілі сюжети, а інколи просто окремі ситуації чи сцени. Другий, значно пізніший пласт — це сюжети, запозичені з персомовного фольклору та творів середньовічної іранської літератури.

Незважаючи на те, що в оповідках індійського походження індійські, вірніші ідістські реалії замінено ірансько-мусульманськими або просто опущено, прототипи цих сюжетів легко впізнаються. Так, в оповідці про теслю замість брахмана діє мусульманський мулла. В оповідці про старого, що не спав уночі, Озеро Правди фігурує замість статуї напівбога-яхші, між ногами якого повинна була пройти підступна й невірна дружина.

Порівняння індійських сюжетів з їх прототипами та варіантами в інших персомовних версіях, а також сюжетами, які є у версії Ібадулли, показує, що в переробці Ібадулли деякі з них значно довші й логічно завершеніші.

Це свідчить на користь гіпотези А. Ю. Кримського і дає підстави для висновку, що старіший пласт оповідань походить від якогось давнього перського прототипу.

Другий, пізніший пласт оповідань — це ті сюжети яких запозичені з персомовного фольклору та книжної літератури. Так, оповідка про жінку дроворуба чи про дочку падишаха Халеба є короткими версіями іранських народних повістей чи оповідань, що існують самостійно. На відміну від самостійних версій, в «Книзі папуги» ці сюжети лаконічніші.

Певний інтерес становить оповідка про дружину Селіма та про падишаха-тирана. Перший сюжет є, очевидно, скороченим варіантом середньовічного роману, прототипу якого встановити нам не вдалося. Як і в лицарському романі, тема оповідки — кохання головного героя до красуні. На перешкоді закоханим стоїть жорстока, нечесна й підступна мати дівчини, й герой повинен подолати ряд перешкод, зазнати чимало лиха, перемогти багатьох ворогів.

Як і в більшості персомовних середньовічних лицарських романів, тут поєднуються неймовірна фантастика й «низька» реальність. Так, у цій оповідці разом з дуже реалістично зображеною, ласою до грошей і безпринципною дружиною Селіма діють пророк Мохаммед і його двоюрідний брат і зять Алі.

Пророк та його соратники нерідко фігурують у лицарському романі, причому образи найвищих святих ісламу народ трактував по-своєму, часто всупереч мусульманським догмам. У версії Ібадулли пророк та його святий зять — лише другорядні фігу-

ри, що допомагають закоханим. Сам той факт, що пророк Мохаммед та Алі ібн Абі Таліб через багато років після своєї смерті блукають по світу, легко входять у контакт з аллахом і допомагають закоханим, мусульманські ортодокси сприймали як блюзнірство.

Не менш цікавий і сюжет про падишаха-тирана. Епізод, коли красуня загадує претендента на її руку ряд хитромудрих загадок, які легко й дотепно розгадує герої, притаманний літературам багатьох народів світу. Значно цікавішим у цій оповідці є характер запитань і відповідей.

В середньовіччі на Сході існував своєрідний комплекс мінімальних знань, так званий «адаб»; його повинна була знати кожна освічена людина, незалежно від її професії та суспільного становища. Часто цей мінімум подавався в літературній формі: один із героїв ставив запитання, а другий відповідав на них. Яскравим прикладом цього жанру є казка про дівчину-рабіню Таваддуд з «Книги 1001 ночі».

Такий сюжет вводився для того, щоб дати юним читачам найелементарніші відомості з богослов'я, філософії, мусульманського права, медицини, астрономії, граматики, логіки тощо. Оповідка про падишаха-тирана, як і 57-е і 70-е оповідання з «Шукаспататі», містить елементи цього жанру з тією різницею, що індійський збірник подає відомості еротичного характеру, а версія Ібадулли — катехізісного.

Не всі оповідки «Туті-наме» Ібадулли мають прямі літературні прототипи. Оповідка про золотаря Філосо, наприклад, містить сюжет, запозичений з персомовного фольклору.

Для сучасного читача версія Ібадулли цікава тим, що в ній яскраво й колоритно зображено життя різних сфер середньовічного індійського та іранського суспільства. І хоч герої цієї народної книги діють в різних регіонах Сходу — від Китаю до Сирії, ми розуміємо, що перед нами середньовічна Північна Індія та Іран з їх побутом та звичаями. Окремі оповідки цього збірника є гострою соціальною сатирою на «сильних світу цього», їхню мораль та етику, а то й звичайними анекдотами, в яких відчувається здоровий, часом, може, й дещо грубий, але добродушний народний гумор.

Окремим фрагментам, особливо поетичним вставкам, властива своєрідна народна лірика, позначена то наївністю, то пафосом.

Цікаво, що версія Ібадулли, така популярна в Ірані, Афганістані, Середній Азії та серед персомовного населення Індії, досі не була перекладена на жодну із західноєвропейських мов. Російський переклад Н. Османова, що ввійшов до збірника «Плутівка из Багдада» (М., 1963), здійснений за неповною і скороченою редакцією. Замість 15 оповідань тут є лише 11, текст їх скорочений більше, ніж на дві третини, й позбавлений віршових вставок.

Текст для українського перекладу взято з трьох тегрїзьких літографій 1845 та 1848 рр.; «Оповідка про падишаха Балха» взята з тегеранського видання 1948 р.

Ярема ПОЛОТНЮК

Львів.

